

Вікторія Пилипенко

**ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ В ІРАНІ 1979 р.
НА «ІРАНСЬКУ» ПОЛІТИКУ США**

У статті досліджується проблема трансформації політики США щодо Ірану під впливом ісламської революції в Ірані 1979 р. Висвітлюються найбільш показові аспекти, пов'язані з двосторонніми відносинами ІРІ та США

Ключові слова: ісламська революція, нафтовий фактор, санкції, США, СРСР, політичний іслам.

Викторія Пилипенко

Влияние революции в Иране 1979 г. на «иранскую» политику США

В статье исследуется проблема трансформации политики США в отношении Ирана под влиянием исламской революции в Иране 1979 г. Показаны наиболее значимые аспекты, связанные с двухсторонними отношениями ИРИ и США.

Ключевые слова: исламская революция, нефтяной фактор, санкции, США, СССР, политический ислам.

Viktoriia Pylypenko

Iran's revolution 1979 and its impact on the «Iranian» of the U.S. policy

This article is about the problem of transformation of U. S. policy toward Iran under the influence of Islamic revolution in Iran in 1979. Are shown the most important aspects of bilateral relations of Iran with the USA.

Keywords: Islamic revolution, oil factor, sanctions, USA, USSR, political Islam.

Напруження в ірансько-американських відносинах уже декілька десятиліть слугує фактором дестабілізації міжнародної ситуації на Близькому

та Середньому Сході – регіоні, де перетинаються геополітичні інтереси провідних держав. Точкою відліку ірансько-американського протистояння можна вважати ісламську революцію 1979 р., яка не лише проголосила створення нової держави – Ісламської республіки Іран (ІРІ), але й засвідчила втрату Сполученими Штатами основного провідника американської політики безпеки в зоні Перської затоки.

Прихід до влади в Ірані шиїтської релігійної еліти на чолі з аятола Хомейні під гаслами «експорту ісламської революції», сприяв зародженню так званого «революційного ісламу». Основною його особливістю було швидке зростання кількості фундаменталістських та екстремістських мусульманських організацій, які посилювали загрозу тероризму, розроблення і застосування зброї масового знищення та підривали дієвість американської політики створення «кризового півмісяця» навколо Радянського Союзу.

На сьогодні проблема зіткнення інтересів Ірану й США у енергетичних, політичних та ідеологічних питаннях набирає нових обертів. Постійні заклики президента США Барака Обами щодо необхідності стримування іранської енергетичної програми у напрямку створення ядерної зброї, поруч із загрозою ескалації військового конфлікту в районі Затоки свідчить про актуальність дослідження іранської революції 1979 р., як відправної точки реорганізації американської політики щодо Ірану.

Поняття «іранська» політика Сполучених Штатів Америки з'явилося відразу після розгортання «холодної війни», коли збереження незалежності Ірану від загрози проникнення Радянського Союзу на Близький Схід зі встановленням контролю над Перською затокою відповідало американським інтересам [17, с. 216]. Проте, падіння шахського режиму, якому Америка була вдячна за постійну підтримку усіх її зовнішньополітичних акцій в регіоні, й встановлення теократичного режиму правління на чолі з опозиційними Штатам ісламськими радикалами, змусили США переглянути

основи «іранської» політики, виробивши нову стратегію двосторонніх відносин, яка в основній своїй формі зберігається до нашого часу.

Ісламській революції в Ірані 1979 р. присвячена значна та різнопланова література. Проте, віддаючи належне досягненням вітчизняної та зарубіжної історіографії, не можна не відмітити відсутність комплексних досліджень, які б подавали узагальнюючий аналіз наслідків революції, що виявилися перш за все у трансформації американського впливу на близькосхідні міжнародні відносини.

Дослідження діяльності Ірану після революційних подій 1979 року переважно репрезентовано аналізом внутрішньо-економічних та соціально-політичних факторів. Так, О. О कोरोков [23] та С. Кудаєв [18] стверджують, що ісламська революція мала характер економічного перевороту, завдяки якому Іран з держави-маріонетки перетворився на самостійного партнера з лідерськими амбіціями. Подібної точки зору дотримується також Н. Моххамаді [20], яка вважає іранську державу яскравим прикладом встановлення гегемонії нафтодоларів над загальнокультурними цінностями.

Боротьба за контроль над енергетичними ресурсами у близькосхідному регіоні змусила США вдатися до розроблення численних санкцій по відношенню до держав-енергоносіїв з метою утримання свого панівного становища. А. Вартанян [10] якраз і розкриває усю специфіку санкційної політики США щодо Ірану. Текст санкцій, вжитих США упродовж 1979 – 1980 рр. допомагає переконатися у відносно новій риториці американського уряду щодо Ірану. [4; 5; 6; 7].

У протиборстві релігійних течій, появи безпрецедентної для мусульманського світу групи клерикалів-опозиціонерів вбачають головну причину революції Т. Єсенкулов [13] та Є. Мізіна [19], тоді як К. Рахманова навпаки наводить численні приклади згуртування усіх мусульман навколо ідеї «веляйте фатіх» – єдиного одноосібного духовного лідера [25].

Революцію в Ірані та політичну діяльність аятоли Хомейні Алі Шакорі – старший науковий співробітник Тегеранського університету вважає проявом «ісламського популізму» [8]. Безпрецедентним явищем у світовій політиці називає ісламську революцію та пов'язане з нею захоплення американських дипломатів у заручники Д. Картер [2].

У працях Г. Кіссінджера [17], В. Донцова [12], А. Алієва [9], М. Раку [24] представлено загальну картину міжнародних відносин у близькосхідному регіоні. Вимальовується трикутник взаємодії між США, СРСР та Іраном, в якому на порядку денному постають питання контролю стратегічно важливих вод Перської затоки.

Першим провалом політики США щодо експорту демократії у мусульманські країни вважає ісламську революцію О. Шакіров [29] та В. Ушаков [26]. Точка зору дослідників знаходить своє підтвердження і у спогадах резидента СРСР в Ірані зазначеного періоду – Л. Шебаршиніна [30].

Досить важливим аспектом історіографії викладеної проблеми є дані статистики щодо економічного розвитку Ірану, представлені Центральним банком Ісламської Республіки Іран [3], а також офіційні звернення імама Хомейні до іранського народу у ході революційних подій [1].

Зрозуміти головні закономірності тектонічних зрушень у міжнародних відносинах на Близькому та Середньому Сході допомагають ґрунтовні теоретичні праці С. Хантінгтона [28] та Ф. Фукуями [27].

Детально вивчити економічну та зовнішньополітичну ситуацію навколо Ірану після ісламської революції можна завдяки архівним матеріалам з фондів Архіву зовнішньої політики Російської Федерації [15; 16; 21; 22].

Про інтерес світової спільноти до подій ісламської революції свідчить вихід у світ політичного трилера «Операція «Арго» (2012 р., режисер Бен Аффлек), в основу якого були покладені реальні події захоплення іранськими студентами американського посольства у Тегерані. Назва фільму подається у

відповідності до назви таємної операції, розробленої з метою визволення шістьох американських заручників, яким вдалося втекти з посольства США в Ірані під час його штурму ісламістами у січні 1979 р. Фільм виграв три статуетки «Оскар» та здобув нагороду академії у головній номінації «Кращий фільм» (2013 р.).

З огляду на значущість теми дослідження, наявну історіографічну, джерельну базу та відкриті нові аспекти розглядуваної проблематики, мета статті – дослідити еволюцію «іранської» політики США під впливом революції в Ірані 1979 р.

Іран до 1979 р. був маріонеткою у руках американських фірм-монополістів, особливо у нафтогазовій сфері економіки. В країні жили і працювали за даними головного резидента КДБ СРСР в Ірані Л. Шебаршиніна близько 300 тисяч американських громадян [30]. Джиммі Картер, президент США 1977 – 1981 рр. у своїх спогадах наводив інші дані, за якими кількість американців не перевищувала 40 тисяч [2, р. 36]: спеціалістів, радників, військових, бізнесменів, які контролювали 40% акцій іранських нафтових компаній і здійснювали повне фінансування іранського військово-промислового комплексу [20, с. 12; 25]. Зберігався також тотальний контроль іноземних компаній над виготовленням та розповсюдженням товарів масового використання. Навіть у перші місяці після ісламської революції ще можна було зустріти на вулицях численну рекламу продукції «Sony», «Hitachi», «JVC» – «живих» свідків насадження американського способу життя пересічним іранцям [27].

Під прикриттям американських фінансових кіл йшла спланована дестабілізація південних кордонів СРСР шляхом підтримки контрабандної торгівлі з Ірану та активізації ісламського фундаменталізму в мусульманських радянських республіках [23].

Проте, американська доктрина створення навколо південних радянських кордонів «кризового півмісяця», що мала спричинити розпад СРСР за допомогою модернізованого на західний лад ісламського фактору, зазнала краху. Іран поступово почав перетворюватися на теологічний центр «революційного ісламу» – основного консолідуючого чинника іранської громадськості навколо революційних подій 1979 р. [29].

Революційні події в Ірані 1979 р. можна пояснити, виходячи з підміченого С. Хантінгтоном «феномену індигенізації другого покоління» – покоління державних діячів та інтелігенції, вихованих на здобутках місцевої культури, без відчутного впливу на освітній процес держав-патронів (у випадку з Іраном такими державами виступали Англія та США) [28, с. 54]. Відповідно до цього ставка була зроблена на іранську молодь – референтну групу іранського населення, найбільш чутливу до викликів процесу «ісламського відродження», що полягав у розбудові вищих навчальних закладів, поширенні релігійної освіти та норм ісламського способу поведінки без використання здобутків європейської освітньої системи [14, с. 45]. Наслідком стало зародження так званого «політичного ісламу», або «фундаменталізму» за трактуванням західноєвропейських політологів. Саме з моменту ісламської революції 1979 р. починається відлік нового витка популярності ісламу та появи «ісламського радикалізму», який останнім часом загострив проблеми світового тероризму та екстремізму [12, с. 65].

У результаті в Ірані не лише відбулася зміна державного устрою (головою держави став духовний лідер – імам Хомейні), політичної системи (норми життя регламентувалися шаріатом, введеним у ранг закону) й правлячого режиму – революція вирішила проблему теології влади з позиції шіїзму й поставила головну зовнішньополітичну мету – експорт ісламської революції [13].

Прихід до влади духовного лідера з намірами побудувати, як проголошував у своїх промовах Рухолла Хомейні «державу справедливості... до якої прагнув Сулейман ібн Да'уд», проводив у свідомості мусульманського населення паралель з діяльністю Великого Пророка й надавав політичним заходам та гаслам Хомейні сподвижницького характеру, готового захистити весь світ ісламу від засилля іноземців [9, с. 563].

Хомейні зі своєю ідеєю створення держави виключно ісламського способу правління кинув виклик усталеним державотворчим традиціям, відмовившись як від західної моделі загальної лібералізації та демократизації, так і від східної комуністичної державницької основи. Він у своїх промовах наголошував на кардинальній відмінності ісламського правління від марксистської доктрини, яке у свою чергу не було схоже й на інші відомі системи – монархічні або республіканські [14, с. 109]. Іслам шіїтського толку у вирі революції породив унікальне явище іранського націоналізму, кинувши виклик не лише розстановці сил на Близькому та Середньому Сході, але й світському культурницькому домінуванню у регіоні [8, р. 61].

Розроблена і втілена у життя концепція ісламської держави базувалась на ідеї прямої участі шіїтських духовних лідерів в управлінні. Сам Хомейні не зайняв ніяких офіційних постів, але був визнаний усіма в якості рахбара («керівника») Ісламської Республіки [9, с. 570].

Ідея «експорту революції» була своєрідним прикриттям геополітичних амбіцій Ірану, спрямованих на досягнення статусу, принаймні регіонального лідера на Близькому та Середньому сході. Під гаслами захисту пригнічених мусульманських народів Тегеран почав вести активну діяльність у міжнародних організаціях і недержавних проектах, основним завданням яких було об'єднання мусульман й активізація їх на боротьбу проти засилля США в Затоці [19].

Іран став першою близькосхідною державою, якій вдалося в значній мірі позбутися «опіки» США з їх контролем над важливими нафтовими родовищами й маршрутами транспортування енергетичних ресурсів [30]. Генрі Кіссінджер, державний секретар США, наголошував на тому, що «революція засвідчила відсутність у Сполучених Штатах змоги попередити та впоратися з перетворенням Ірану в головну загрозу спокою усього регіону» [17, с. 178].

Підкріплена гаслом «ні Захід, ні Схід», іранська політична верхівка з метою встановити своє економічне й політичне лідерство у регіоні розпочала культивувати в іранського народу образ ворога, як основного консолідуючого елементу післяреволюційного суспільства у державі.

Образу ідейного ворога відповідали рівноцінно Сполучені Штати та Радянський Союз. У офіційних проповідях імам Хомейні називав США ворогом «номер один», а СРСР – відповідно «ворогом номер два», «який є навіть більш небезпечним у зв'язку з відсутністю у радянському суспільстві будь-якої релігійності» [цит. за: 26, с. 256].

Радянський Союз також втратив свої політичні дивіденди після введення військ до Афганістану й активного втручання в ірано-іракський конфлікт з метою стримування проникнення ісламської ідеології іранського зразка у радянські мусульманські республіки [30]. З регулярною частотою Хомейні звинувачував США у пограбуванні іранських нафтових родовищ, а СРСР – газових [14, с. 103]. Це була вагома спроба іранської політичної верхівки заявити про себе в якості лідера усіх мусульман, спроможного протиставити свій вплив впливу держав-гігантів – СРСР та США в регіоні. Тому й не дивно, що головним принципом епохи Хомейні була підтримка усіх мусульман без пошуку ідеологічних розбіжностей між ними [1, р 19-37].

Збалансована критика як на адресу СРСР, так і на адресу США викликана тим, що Іран входить до складу країн так званої «арки кризи». Такі

країни створюють основну вісь американсько-радянського протистояння [16, с.77].

Припинення радянської підтримки опозиційних іранському керівництву лівих і націонал-сепаратистських сил, надання вигідних пропозицій по розширенню радянсько-іранської нафтогазової співпраці сприяли поступовому політичному й економічному зближенню між двома державами. Відобразалося це у підписаних двосторонніх угодах про економічну й енергетичну співпрацю на десятки років уперед. Показово, що навіть у найбільш тривожний період політичної трансформації в Ірані, тривав експорт іранських товарів на радянську територію. Спеціалісти з СРСР продовжували працювати на металургійному заводі в Ісфахані і на півночі країни, де будували елеватори, приймали участь у будівництві газопроводу [30]. Протиприродному радянсько-іранському зближенню сприяло включення Сполученими Штатами Ірану до «вісі зла».

У січні 1979 р. на слуханнях у палаті представників радник президента Джиммі Картера з національної безпеки З. Бжезінський заявив, що «американські інтереси в Ірані є життєво важливими. Події в Ірані є для США, на відміну від союзників по НАТО, чистою втратою не лише у плані американського престижу, але і в політично-економічній сфері» [цит. за 15, с. 93].

Перші санкції із заборонами американським фірмам і їхнім закордонним підрозділам вести бізнес в Ірані та вкладати інвестиції були введені США після сумнозвісних подій захоплення американського посольства студентами «послідовниками курсу імама Хомейні» [11].

У відповідь США заборонили імпорт іранської нафти (указ президента США № 4702 від листопада 1979 р.) [7], заморозили усі активи Центрального Банку і Уряду ІРІ, що знаходилися під американським контролем (указ президента США № 12170 від грудня 1979 р.) [4], ввели ембарго на експорт

США в Іран, з фінансовими операціями включно (указ президента США № 12205 від грудня 1979 р.) [5], заборонили імпорт усієї продукції з Ірану (указ президента США № 12211) [6].

Дж. Картер своє рішення про арешт іранських рахунків в американських банках і за кордоном, пояснював як вимушений захист долара від негативних наслідків вилучення іранських коштів. Планувалося також залучення міжнародних фінансових консорціумів Західної Європи [22, с. 122].

Хоча, ситуація з американськими дипломатами-заручниками є доволі неоднозначною. Урядом США не було вжито негайних заходів щодо ідентифікації американських громадян, які перебували на території Ірану. Як зауважив Джиммі Картер: «Ми не мали жодного вартісного плану щодо того, як вивести з охопленого революцією Тегерану наших громадян [...] і тисячі людей були вбиті в Ірані. Захоплення заручників стало нечуваним в історії прецедентом. Я не думав, що таке може трапитися» [цит. за: 2, р. 37].

Цілком імовірно, що затягування питання про звільнення дипломатів було ініційоване опозиційними силами Білого Дому з метою компрометації адміністрації Картера та забезпечення перемоги на президентських виборах його суперника – Р. Рейгана. На підтвердження подібної точки зору виступає той факт, що після приходу до влади Рейгана, США відмовились від будь-якого втручання у справи Ірану, розморозили іранські авуари в банках на суму 8 млрд. дол. Частина цих грошей пішла на виплату боргів Ірану, а 2,9 млрд. дол. залишились у розпорядженні іранського уряду. Окрім того, США передали Ірану військового майна на 400 млн. дол., а також різного обладнання і товарів, раніше закуплених за контрактами з Іраном, на суму в 500 млн. дол. [23].

Ситуація з американськими заручниками була названа духовним лідером іранців імамом Хомейні «другою ісламською революцією» й

могутньою атакою іранської громадськості проти інтересів США та Ізраїлю [14, с. 49].

Консолідація іранського населення навколо ідеї боротьби проти спільного ворога – США (а пізніше й Ізраїлю) й постійне становище превентивної ідеологічної відкритої або закритої війни з державами Близького та Середнього Сходу за статус регіонального лідера, вимагали від новоствореного уряду побудови якісно нової, відмінної від дореволюційної, економічної моделі.

У перші роки після ісламської революції почала формуватися характерна лише для Ірану «таухідна» економіка, в основі якої лежали принципи змішаної економіки з переважною орієнтацією на державний сектор. Суть цього механізму була закладена у відомій формулі: «виробництво за здібностями – вживання за благочестю». Заборонялось використовувати іноземний капітал, була проведена націоналізація усієї банківської сфери, страхових компаній. У подальшому державне регулювання набувало рис прямого втручання в економічне життя, апогеєм якого можна назвати середину 80-х рр., коли частка державного сектору склала 80 % [3; 9, с. 564].

Централізація економіки забезпечувала іранське духовенство усіма важелями влади, посилювала його економічний потенціал шляхом створення ісламських фондів з політичною метою [18, с. 19]. Тому й не дивно, що з початку 1980-х рр. «ісламський фактор» стає невід'ємною частиною міжнародних відносин і зовнішньополітичних курсів як самих мусульманських, так і інших країн [24].

На специфіку іранської економіки значною мірою впливає нафтовий фактор, навколо якого оберталися усі передреволюційні та післяреволюційні процеси. Саме від прагнень захистити свої національні нафтовидобувні

компанії від остаточного їх переходу під контроль американсько-британського капіталу розгоралися революційні події 1978-1979 рр.

Революція стала своєрідним плацдармом для переходу країн Близького та Середнього Сходу у новітній етап міжнародних відносин, де країни-енергоносії відіграють роль законодавця нафтогазової політики.

Жорсткі економічні перетворення урядом Хомейні теж більшою мірою зумовлювалися необхідністю втримати під державним контролем значні нафтогазові поклади.

Проте, економічна ізоляція, суцільна націоналізація нафтогазового сектору з недопущенням, навіть в обмеженій формі, іноземних інвестицій заклала в іранську економіку бомбу сповільненої дії. Уже в перший післяреволюційний економічний рік ВВП країни по відношенню до 1976 - 1977 р., коли посилювався антишахський рух, упав на 19,1% (у цінах 1982-1983 р.) Не дивлячись на значну мобілізацію сил, Ірану так і не вдалося досягнути максимального дореволюційного рівня ВВП [3].

Після революції постійно йшло зростання рівня безробітних. Лише станом на вересень 1979 р. безробітними залишались 25% від 2 млн. робочої сили, поглибилася залежність Ірану від іноземних поставок продовольства [21, с. 126].

Таким чином, революція сприяла виробленню нових засад іранської державної внутрішньої та зовнішньої політики.

По-перше, ідея «експорту ісламської революції» стала альтернативою американському просуванню на територію країн Близького та Середнього Сходу під прикриттям загальної демократизації. Іран протиставив свій ідеологічний вплив на політичні процеси у регіоні впливу американського капіталу. Гасло Хомейні «ні Захід, ні Схід» спрямовувалося на легалізацію іранського регіонального лідерства і доведення можливості Ірану тримати під контролем економічні, політичні процеси, що відбувалися в районі

Перської затоки, де споконвіку були стабільні військово-політичні інтереси США.

Створення за ініціативи іранського уряду численних політичних організацій ісламського толку по периметру країн всього близькосхідного регіону, ініціювання ірано-іракського протистояння, як прикладу боротьби ідеологій усередині мусульманського світу чи не найкраще ілюструє прагнення Ірану здобути одноосібне лідерство в регіоні та проводити діалог на міжнародній арені з позиції репрезентативної держави усього близькосхідного геополітичного простору.

Іранська революція похитнула стабільну консервативну систему міжнародних відносин на Близькому та Середньому Сході, де виділялась група держав-антагоністів: світових політичних й економічних лідерів – США й СРСР, які мали чітку програму експлуатації енергетичних ресурсів недовієвих у політичному плані близькосхідних держав.

Ірану вдалося заповнити політичний вакуум у державі після вигнання Сполучених Штатів Америки власною ідеологічною концепцією (чотири принципи революції Р. Хомейні) й безпрецедентною моделлю економіки, де нафтогазовий сектор слугував основною зброєю влади у спілкуванні із західними державами. Не змогли змінити позицію Ірану у бік лібералізації нафтогазового сектору економіки навіть санкції з боку США, які були уперше використані також під впливом революційних подій 1979 р. та спричинили скорочення ВВП іранської держави майже удвічі.

Революція сприяла й появі парадоксу у міжнародних економічних відносинах – зближенню ІРІ та СРСР – двох держав конкурентів у нафтогазовому секторі економіки. Іран отримав в особі Радянського Союзу надійного союзника у протистоянні економічному тиску з боку США та справного інвестора у іранський нафтогазовий сектор.

Отже, ісламська революція в Ірані 1979 р. перетворила Іран на самостійну державу, яка не лише позбулася прямого втручання у внутрішню політику з боку Сполучених Штатів Америки, але й змусила їх переглянути основні засади «іранської» політики з огляду на втрату основного форпосту у сфері захисту Перської затоки від радянського проникнення.

Джерела та література:

1. Aytolla Khomeiny Principles, philosophies, sociaux at religious / Aytolla Khomeiny. – P.: Editions Libres-Hallier, 1979. – 79 p.
2. Carter J. Carter Presidency Project. Interview with Jimmy Carter / J. Carter. – Virginia: The Miller Center Foundation, 2003. – 72 p.
3. Central Bank of the Islamic Republic of Iran. Economic Report and Balance Sheet 1364 (1985/1986). – Tehran, 1987.
4. Executive Order NO. 12170 Nov. 14, 1979, 44 F. R. 65729 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/12170.pdf>
5. Executive Order NO. 12205 Apr. 7, 1980, 45 F. R. 24099, as amended by Ex-Ord. No. 12211, Apr. 17, 1980, 45 F. R. 26685 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/12205.pdf>
6. Executive Order NO. 12211 Apr. 17, 1980, 45 F. R. 26685 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/12211.pdf>
7. Proclamation 4702 (1979) by Jimmy Carter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikisource.org/wiki/Proclamation_4702
8. Shakoori Ali. The state and rural development in pos revolutionary Iran / Ali Shakoori. – New York: Palgrave, 2001. – 217 p.

9. Алиев А. А. Иран vs Ирак: история и современность / А. А. Алиев. – М.: Из-во Московского ун-та, 2002. – 768 с.
10. Вартамян А. М. Механизм санкционного режима США в отношении Ирана / А. М. Вартамян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/12-05-05b.htm>.
11. Внешняя политика Ирана. Пособие для начинающих [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.WashingtonProFile>
12. Донцов В. Е. Ислам в международных отношениях / В. Е. Донцов // Дипломатический ежегодник. – М.: Научная книга, 1997. – С. 62 – 89.
13. Есенкулов Т. Религиозная подоплека исламской революции в Иране / Т. Есенкулов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nm2000.kz/news/2010-02-12-24234>
14. Жуков Д. Небо над Ираном ясное: очерк политической биографии имама Хомейни / Д. Жуков. – М.: Палея, 1999. – 141 с.
15. К американско-иранским отношениям // Архив внешней политики Российской Федерации. Ф. 129, «Хронологическая справка за июнь-август 1980 г.», оп. 66, д.68. – 1978-1980 гг.
16. К вопросу об американских оценках XI конференции исламских государств к иранской и афганской проблеме (краткая информация) // Архив внешней политики Российской Федерации. Ф. 129, оп. 66, д.68. – 1978 – 1980 гг.
17. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер; пер. с англ. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир. 2002. – 352 с.
18. Кудаев С. Процесс либерализации экономики Ирана в 80-90-е годы XX в.: автореф. дис.. на здоб. наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.14 «Світова економіка» / С. Кудаев. – М., 2003. – 21 с.

19. Мизина Е. С. Влияние исламской революции в Иране на общественное сознание мусульман в мире / Е. С. Мизина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://slovoirana.com/?_action=articleInfo&article=525
20. Мохаммади Н. Стратегия государственного предпринимательства в нефтяной промышленности Ирана: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Н. Мохаммади. – М., 2002. – 135 с.
21. О Докладе исследовательской службы Конгресса США о возможных мероприятиях США по выходу из кризисной ситуации в Иране // Архив внешней политики Российской Федерации. Ф. 129, оп. 65, д.88. – 1978-1980 гг.
22. О финансовых мерах США против Ирана // Архив внешней политики Российской Федерации. Ф. 129, оп. 65, д.88. – 1978-1980 гг.
23. О कोरोков А. В. Иранский треугольник / А. В. О कोरोков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.IRANNews/>
24. Раку М. В. Влияние Исламской революции в Иране на международные отношения 1980-х гг. / М. В. Раку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUs/INTREL/ASPIRANTS/Raku.htm>.
25. Рахманова К. Ф. Принцип «веляйте фатих» в Исламской Республике Иран / К. Ф. Рахманова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.idmedina.ru/books/materials/turkology/1/islam_rahmanova.htm
26. Ушаков В. А. Внешняя политика Исламской республики Иран после революции 1978-1979 гг.: дис. на соиск. степени доктора исторических наук: спец. 07.00.15. «История международных отношений и внешней политики» / В. А. Ушаков. – М., 1997. – 542 с.
27. Фукуяма Ф. Конец истории / Ф. Фукуяма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/fuku/index.php

28. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Т. Велемеев – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
29. Шакиров А. Д. Американский фактор в Исламской революции в Иране 1979 г. / А. Д. Шакиров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iranist.narod.ru/aidar.html>
30. Шебаршин Л. «Ни Запад, ни Восток» 30 лет под этим лозунгом аятоллы Хомейни живет и развивается исламская республика Иран / Л. Шебаршин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://shebarshin.ru/vpk.html>